

بررسی معنای اراده الهی و تاثیر فهم آن در زندگی بشری

معصومه

کیوان^۱

چکیده

اراده الهی یکی از صفات خداوند متعال است که نشان دهنده توانمند بودن خداوند در تمامی اعمال، رفتار و کردار انسان می باشد؛ در این صورت اگر انسان اراده خداوند را درک نماید در راه و روش زندگیش تاثیر مستقیم خواهد گذاشت از این رو مقاله نگاشته شده با موضوع بررسی معنای اراده الهی و تاثیر فهم آن در زندگی بشری می باشد که هدف از نگارش این مقاله تاثیر فهم انسان از صفت بزرگ خداوند میباشد که این فهم تاثیر مستقیم بر زندگی انسان را نشان می دهد که عبارتند از: آرامش روحی، پی بردن به قدرت خداوند، عدم سلطه شیطان، توکل بر خداوند و غلبه بر مشکلات را بیان می نماید با توجه به این آثار می توان به معنای دقیق اراده الهی و اثر آن بر زندگی انسان را پی برد که این فهم می تواند زندگی انسان را دست خوش تغییرات فراوانی نماید. مقاله نگاشته شده به روش کتابخانه ای و تحلیلی از برخی منابع قرآنی و روایی نگاشته شده است.

کلید واژه: اراده الهی، اراده، بشر، زندگی

۱. طلبه سطح ۲، حوزه علمیه خواهران الزهرا (سلام الله علیها) ارومیه، کدطلبگی: ۹۶۱۲۲۰۰۴۵۴

مقدمه

اراده به معنای خواستن، محبت، طلب و امر و دستور آمده است. اراده از صفات ثبوتیه خداوند، و «مرید» از اسماء الهی است. گفت و گو درباره حقیقت اراده الهی، وصف ذات یا فعل بودن، قدیم یا حادث بودن، ارتباط اراده با دیگر صفات الهی، گستره آن و نیز بحث درباره گوهر اراده انسان، و چگونگی ربط آن به اراده الهی در کلام و فلسفه اسلامی سابقه‌ای دیرین دارد. اراده از آن جهتی که انتساب به ذات مقدس الهی دارد تدریجی نیست و در زمان هم واقع نمی‌شود. از آن جهت که ممکن است به امر تدریجی و زمانی تعلق بگیرد.

از این رو انسان باید بداند که خلقت اولیه انسان، در اختیار او نیست و بسیاری از خصلت‌های ساحت مادی اش هم از اختیار او بیرون است. مانند کوتاهی و بلندی، سلامت حواس یا عدم سلامت آنها و همچنین زمان و مکان ولادت، پدر و مادر و مسائلی این چنین، در اختیار او نیست؛ اما در محدوده دنیا و براساس اصل حاکم علت و معلول، دارای اختیاراتی است و تکلیف نیز بر اساس و به اندازه محدوده اختیار است. تمامی این اوامر تحت اراده و سیطره خداوند متعال می‌باشد از این رو توجه به اصل صفت اراده خداوند و تاثیرات فهم آن دارای اهمیت و محل بحث فراوان می‌باشد. حال این سوال مطرح است که معنای اراده الهی چیست؟ و فهم اراده الهی در زندگی انسان چه اثراتی دارد؟ راه‌های شناخت برای رسیدن به فهم اراده‌ی الهی چیست؟

هدف از نگارش این مقاله تاثیر فهم انسان از صفت بزرگ خداوند می‌باشد که این فهم تاثیر مستقیم بر زندگی انسان را نشان می‌دهد، با در نظر گرفتن این موضوع بررسی‌هایی انجام شده است. باتوجه به اهمیت مبحث اراده خداوند و آثار آن کتب و مقالات فراوانی نگاشته شده که برخی از مهم‌ترین آنها عبارت‌اند از: مقاله تبیین و بررسی اراده و انواع آن در قرآن کریم (با تکیه بر اراده انسانی) نوشته نعیم عموری مسعود باوان پوری منتشر شده در نشریه پژوهشنامه معارف قرآنی، مقاله اراده مطلقه خدا و آزادی اراده انسان نوشته علی الله بداشتی منتشر شده در نشریه کیهان اندیشه، کتاب اراده خدا از دیدگاه فیلسوفان، متکلمان و محدثان نوشته علی الله بداشتی می‌باشد. منابع بیان شده در باب اراده الهی می‌باشد که بیشتر به معنای آن و آیات مربوط به این صفت توجه شده است؛ اما آنچه که مقاله نگاشته شده را از دیگر منابع متمایز می‌کند و نسبت به آن‌ها نوآوری دارد توجه این مقاله علاوه بر معنای اراده الهی به آثار آن در زندگی انسان نیز اشاره دارد.

۱: مفهوم شناسی

در این قسمت برای درک بهتر موضوع مقاله، مفهوم کلمات کلیدی به صورت لغوی و اصطلاحی بیان خواهند شد:

1_1: مفهوم اراده

«اراده» مصدر باب افعال از ریشه «رود» به مفهوم خواستن، قصد کردن و عزم است.¹ اراده منقول از «راد یرو» است آنگاه که در طلب چیزی تلاش شود. اراده در اصل قوه‌ای مرکب از میل شدید و نیاز و آرزو است اما اسم قرار داده شده برای میل نفس به چیزی با حکم در او به اینکه آن عمل شایسته است انجام شود یا نشود.²

اراده در حیوان از کیفیات نفسانیه است و از اموری است که حقیقت و واقعیت آن برای عقل روشن و واضح است و عقل در آن اشتباهی نمی‌کند. اما تعبیر از آن مشکل است. ایشان می‌فرماید اراده با شهوت مغایرت دارد همانگونه که کراهت با نفرت مغایرت دارد. ولی ایشان اراده و کراهت را در مقابل هم می‌دانند.³

اراده حقیقتی وجودی و از صفات کمال وجود و موجود است؛⁴ و همان گونه که وجود، امری تشکیکی است، صفات وجود مانند اراده نیز امری تشکیکی است. برترین مرتبه آن اراده‌ای است که به کمال و جمال مطلق تعلق دارد و حضرت حق خود در اعلا مرتبه، مرید و مراد است.⁵

1_2: مفهوم اراده الهی

اراده الهی در کلام اسلامی به عنوان یکی از صفات خداوند که ذکر آن در قرآن کریم و احادیث آمده، شناخته شده است. بدین گونه، بخشی از آنچه گروه‌های مختلف کلامی در باب اراده بیان داشته‌اند، تابع دیدگاه کلی هر یک از آنها درباره صفات الهی است. از سوی دیگر، اراده الهی به عنوان مسئله‌ای پُردامنه با مفاهیمی دیگر در اندیشه توحیدی پیوند نزدیک دارد و همین اصل، اختلاف‌هایی را در تعریف اراده و تبیین این صفت الهی، بر حسب موضع هر یک از فرقه‌ها درباره آن مفاهیم، پدید آورده است. از این رو، بحث کلامی اراده بر موضوعات جامع‌تری چون قضا و قدر، جبر و اختیار، علم الهی مبتنی است.⁶

1_3: مفهوم بشر

بشر همان انسان، انسان اصلش از «إنسیان» است، زیرا لغت شناسان عربی، مصغر آن را «أنیسیان» دانسته‌اند. «یای» آخر در تصغیر بر وجود آن در اصل، دلالت می‌کند و به سبب کثرت استعمال، حذف شده است.⁷

¹ عسکری، الفروق اللغویه، ص ۱۳۵

² راغب اصفهانی، المفردات فی غریب القرآن، ص ۳۷۱.

³ طوسی، کشف المراد ص ۲۵۲.

⁴ خمینی، الطلب و الاراده، ص ۱۶

⁵ خمینی، شرح چهل حدیث، ص ۶۱۳

⁶ خلجی، اسرار خاموشان (شرح صحیفه سجادیه)، ص ۲۰۵

⁷ طریحی، مجمع البحرین، ج ۱، ص ۱۲۰،

توجه به این‌که انسان اصلش «انسیان» بوده و آن هم از «نسیان» است، و انسان چون با خدای خود عهدی بست و فراموش کرد، بدین نام، نامیده شد¹. یا بدان جهت انسان نامیده شد که می‌تواند بین خود و سایر مخلوقات انس و الفت برقرار کند².

اصطلاحات انسان، بشر و آدم، هر سه تقریباً بر افراد انسان صدق می‌کند، لکن به لحاظی با هم فرق دارند، در بین اهل لغت، کلمه انسان و بشر علم برای نوع انسان به کار رفته است، لکن اکثر اهل لغت واژه «آدم» را علم برای شخص گرفته اند. برخی هم آن را مثل انسان و بشر برای «نوع» به کار برده اند. در قرآن هر کجا کلمه بشر به کار رفته، منظور جسم ظاهری، پوست و بدن انسان است، و هر کجا کلمه «انسان» به کار رفته است مراد باطن، کمالات و استعدادهای درونی او است³.

2: معنای اراده الهی

اراده از صفات ثبوتیه خداوند، و «مرید» از اسماء الهی است. گفت و گو درباره حقیقت اراده الهی، وصف ذات یا فعل بودن، قدیم یا حادث بودن، ارتباط اراده با دیگر صفات الهی، گستره آن و نیز بحث درباره گوهر اراده انسان، و چگونگی ربط آن به اراده الهی در کلام و فلسفه اسلامی سابقه‌ای دیرین دارد و در منابع اصلی معارف اسلامی مورد توجه بسیار قرار گرفته، تا آن‌جا که لفظ اراده و مشتقات آن ۱۳۷ بار در قرآن آمده و کانون سخنان فراوانی از امامان معصوم (علیهم‌السلام) قرار گرفته است⁴.

همان گونه که خداوند متعال در قرآن کریم می‌فرماید: «إِنَّمَا أَمْرُهُ إِذَا أَرَادَ شَيْئًا أَنْ يَقُولَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ؛ فرمان نافذ او چون اراده خلقت چیزی کند به محض اینکه گوید: «موجود باش» بلا فاصله موجود خواهد شد»⁵.

خدای تعالی در ایجاد هر چیزی که ایجاد آن را اراده کند، بغیر از ذات متعالی خود به هیچ سببی دیگر نیازمند نیست، نه در اینکه آن سبب مستقلاً آن چیز را ایجاد کند، و نه در اینکه خدا را در ایجاد آن کمک نماید، و یا مانعی را از سر راه خدا بردارد⁶.

آیه درصدد بیان چگونگی خلقت و آفرینش است به این که پروردگار درباره ایجاد و آفرینش آنچه را بخواهد و اراده فرماید محتاج به صفت اراده و یا وجود شرط و یا فقدان مانع نیست که او را کمک و یاری دهد بلکه در آفرینش ذات کبریائی است و موجود خارجی هم چنانکه بشر از نظر نقص وجودی چنانچه بخواهد عملی را انجام دهد محتاج به شرایط و امکانات بسیاری است از جمله تحقق اراده نفسانی که وجود آن عمل را بخواهد از نظر اینکه نقص

1 الزبیدی، تاج العروس، ج ۴، ص ۱۰۲

2 صدر الدین شیرازی، تفسیر صدر المتألهین، ج ۲، ص ۳۰۱

3 قرشی، قاموس قرآن، ج ۱، ص ۳۸

4 مجلسی، مرآت العقول، ج ۲، ص ۲۲،

5 یس، ۸۲

6 طباطبائی، تفسیر المیزان، ج ۱۷، ص ۱۷۰

خود را ترمیم نماید و جمله "انما قولنا" بیان شأن ایجاد و چگونگی آفرینش است که هرگز محتاج به سخن و تلفظ و یا خرق هوا و یا نوسان نخواهد بود بلکه قول پروردگار قاهریت او است.¹

و یا در آیه ای دیگر چنین بیان شده: «سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلَّاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ؛ به زودی مردم سبک مغز می گویند: چه چیزی مسلمانان را از قبله ای که بر آن بودند [یعنی بیت المقدس، به سوی کعبه] گردانید؟ بگو: مالکیت مشرق و مغرب فقط ویژه خداست، هر که را بخواهد به راه راست هدایت می کند»².

مشرق و مغرب از آن خداست و او هر که را بخواهد به راه راست هدایت می نماید، یعنی راه راست از جانب خدا چیزی است که حکمت خدا آن را اقتضا کند و از جانب خلق هم تسلیم شدن به امر خداست.³

اراده‌ی ذاتی خداوند همان علم به نظام اصلح در جهان آفرینش و خیر و صلاح بندگان در احکام و قوانین شرع است.⁴

امام رضا (علیه السلام) در روایتی می فرماید: «الْأَرَادَةُ مِنَ الْخَلْقِ الضَّمِيرُ، وَ مَا يَبْدُو لَهُمْ بَعْدَ ذَلِكَ مِنَ الْفِعْلِ، وَ أَمَّا مِنَ اللَّهِ عَزَّوَجَلَّ فَرَادَتُهُ إِحْدَاثُهُ لَا غَيْرَ ذَلِكَ، لِأَنَّهُ لَا يُرَوَّى وَ لَا يُهْمُ وَ لَا يَتَفَكَّرُ، وَ هَذِهِ الصِّفَاتُ مَنْفِيَّةٌ عَنْهُ، وَ هِيَ مِنْ صِفَاتِ الْخَلْقِ، فَرَادَةُ اللَّهِ هِيَ الْفِعْلُ لَا غَيْرَ ذَلِكَ، يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ بِالْإِفْظِ، وَ لَا يُنْطَقُ بِلسان، وَ لَا هِمَّةَ وَ لَا تَفَكُّرَ وَ لَا كَيْفَ لِذَلِكَ، كَمَا أَنَّهُ بِالْكَيفِ؛ اراده در مورد مخلوقات تصمیم درونی، و افعالی که بعد از آن ظاهر می شود می باشد؛ و اما در مورد خداوند متعال اراده او فقط به معنای ایجاد است، نه اندیشه می کند، و نه تصمیم می گیرد، و نه فکر می کند؛ و اینگونه صفات از او منتفی است؛ چه این که اینها همه از صفات خلق است [چون حادث است و دلیل بر نقصان] پس اراده خداوند همان فعل او است و نه غیر آن؛ می فرماید: «موجود باش! بلافاصله موجود می شود»، بدون احتیاج به لفظ و سخن گفتن به زبان، و تصمیم و تفکر، و اراده او هیچ کیفیتی ندارد، همان گونه که ذات پاکش نیز بدون کیفیت است»⁵.

در حکمت اسلامی، صفات الهی عین ذات خداوندی است و باید به گونه‌ای تعریف شود که کثرت در ذات او، و مغایرت با آن را لازم نیاورد. بدین گونه، بحثی که درباره اراده الهی در فلسفه اسلامی آمده است، مبتنی بر اصل کلی صفات است؛ آنچه اراده الهی را از اراده

¹ حسینی همدانی، انوار درخشان در تفسیر قرآن، ج 13، ص 413

² بقره، 142

³ سلطان علی شاه، متن و ترجمه فارسی تفسیر شریف بیان السعادة في مقامات العبادة، ج 2، ص 277

⁴ مکارم شیرازی، یکصد و هشتاد پرسش و پاسخ، ص 74.

3_5: غلبه بر مشکلات

برخی از مشکلات با طبیعت زندگی انسان سرشته شده، و اراده بشر کمترین تأثیری در آنها ندارد و برخی دیگر هم فرد یا افراد به نحوی در آن نقش دارند، قرآن درباره دسته اول می گوید: همه به اذن خدا روی می دهد، و درباره قسم دوم می گوید: به خاطر اعمال خودتان دامنانتان را می گیرد!

همان گونه که خداوند متعال در قرآن کریم می فرماید: «مَا أَصَابَ مِنْ مُصِيبَةٍ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي أَنْفُسِكُمْ إِلَّا فِي كِتَابٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَبْرَأَهَا إِنَّ ذَلِكَ عَلَى اللَّهِ يَسِيرٌ؛ هر رنج و مصیبتی که در زمین (از قحطی و آفت و فقر و ستم) یا در نفس خویش (چون ترس و غم و درد و الم) به شما رسد همه در کتاب (لوح محفوظ ما) پیش از آنکه همه را (در دنیا) ایجاد کنیم ثبت است و البته این کار بر خدا آسان است»¹.

اراده و مشیت خدای متعال، در قالب اسباب و سنت‌ها مقرر شده، و از جانب خداوند جریان می‌یابد، دانه‌ای که در مکان مرطوبی قرار می‌گیرد سبز می‌شود. این سنت الهی است که در جهان حاکم است همین دانه اگر در جای خشک باشد سبز نمی‌شود این هم مشیت خدا است، بنابراین خداوند مجموعه‌ای از سنت‌ها را در طبیعت و نظام‌های هستی برقرار کرده است.²

انسان مؤمنی که در مواجهه با رویدادها، بر خداوند تکیه دارد، از لحاظ روانی خود را قدرتمند می‌بیند و در مشکلات و مصائب، خود را تنها و بی‌کس نمی‌داند. او در زندگی برای خود تکالیفی از جانب خدا قائل است و در هر شرایطی عمل به آنها را در اولویت قرار می‌دهد و مشکلات، وی را از انجام وظایف باز نمی‌دارد و شکست‌ها او را زیاد محزون و افسرده نمی‌سازد؛ زیرا اساساً در پی انجام وظیفه است. چون معتقد است که خداوند بر دل او آرامش نازل می‌کند.

همان گونه که خداوند فرموده است: «هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ السَّكِينَةَ فِي قُلُوبِ الْمُؤْمِنِينَ لِيَرْدَادُوا إِيمَانًا مَعَ إِيْمَانِهِمْ ۖ وَلِلَّهِ جُنُودُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَكَانَ اللَّهُ عَلِيمًا حَكِيمًا؛ اوست خدایی که سکینت و وقار بر دلهای مؤمنان آورد تا بر یقین و ایمانشان بیفزاید، و سپاه قوای آسمانها و زمین همه لشکر خداست و خدا دانا و به حکمت نظام آفرینش آگاه است»³.

⁷ عظیمه، صلاح، معنی‌شناسی واژگان قرآن، ص 179.

¹ حدید، 22

² مطهری، انسان و سرنوشت، ج 1، ص 369

³ فتح، 4

نتیجه

مقاله نگاشته شده با موضوع بررسی معنای اراده الهی و تاثیر فهم آن در زندگی بشری می باشد که از بخش های مختلفی از جمله مفهوم شناسی اراده، بشر، معنای اراده الهی، آثار اراده الهی در زندگی که عبارت اند از: آرامش روحی، پی بردن به قدرت خداوند، عدم سلطه شیطان، توکل بر خداوند و غلبه بر مشکلات نگاشته شده.

اراده الهی در کلام اسلامی به عنوان یکی از صفات شناخته شده است که در حقیقت این صفت در ذات خداوند می باشد؛ این صفت در بین مردم شناخته شده است اما باید گفت شناخت دقیق این صفت می تواند آثار زیادی بر زندگی انسان بگذارد، به گونه ای که به افراد در مشکلات و دیگر عوامل آرامش روحی می دهد و باعث می شود ناامیدی از آنها دور شده و شیطان به آنان سلطه پیدا نکند و به قدرت های خداوند پی ببرند و در هر کاری بر خداوند توکل نمایند.

منابع

قرآن کریم

صحیفه سجادیه

- 1) امین، نصرت بیگم، تفسیر مخزن العرفان در علوم قرآن، تهران، انتشارات فراموشی، 1396 ه ش
- 2) پسندیده، عباس، رضایت زناشویی، قم، موسسه فرهنگی دار الحديث، ۱۳۸۴ ه ش
- 3) جوادی آملی، عبد الله، تفسیر موضوعی قرآن کریم، قم، اسراء، بی تا
- 4) جعفری، یعقوب، تفسیر کوثر، قم، مؤسسه انتشارات هجرت، 1376 ه ش
- 5) حسینی همدانی، سید محمد، انوار درخشان در تفسیر قرآن، تهران، لطفی، 1380 ه ق
- 6) خمینی، روح الله، شرح چهل حدیث، تهران، موسسه نشر آثار امام خمینی، ۱۳۶۸ ه ش
- 7) خلجی، محمد تقی، اسرار خاموشان (شرح صحیفه سجادیه)، قم، پرتو خورشید، ۱۳۸۳ ه ش
- 8) دفتر تبلیغات اسلامی، فرهنگ نامه علوم قرآن، قم، پژوهشگاه علوم و فرهنگ اسلامی، ۱۳۹۴ ه ش
- 9) دیلمی، احمد، اخلاق اسلامی، تهران، نهاد نمایندگی مقام معظم رهبری در دانشگاهها، معارف، ۱۳۸۵ ه ش
- 10) راغب اصفهانی، حسین بن محمد، مفردات الفاظ القرآن، بیروت، دار القلم، چاپ اول، 1412 ق.
- 11) زبیدی، محمد مرتضی، تاج العروس، بیروت، دار احیاء التراث العربی. ۱۹۶۹ م
- 12) سلطان علی شاه، سلطان محمد بن حیدر، تفسیر بیان السعاده فی مقامات العباد، بیروت، مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، 1408 ه ش

- (13) صدر الدین شیرازی، ملاصدرا، تفسیر صدرالمتهلین، تهران، دفتر پژوهش و نشر سهروردی، 1382 ه ش
- (14) طباطبایی، محمد حسین، تفسیر المیزان، قم، دار الکتب اسلامی، ۱۳۶۰ ه ش
- (15) طریحی، فخرالدین بن محمد، مجمع البحرین، تهران، مکتبه المرتضویه، ۱۳۷۵ ه ش
- (16) طوسی، حسن بن یوسف، کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد، تهران، کتابفروشی اسلامی، 1372 ه ش
- (17) عسکری، حسین بن عبدالله، الفروق اللغویه، قم، دفتر انتشارات اسلامی وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ۱۳۹۰ ه ش
- (18) عظیمه، صلاح، معنی‌شناسی واژگان قرآن، مشهد، آستان قدس رضوی. شرکت به نشر، بی تا
- (19) قرشی، سید علی اکبر؛ قاموس قرآن، دارالکتب الاسلامیه، تهران، چاپ هشتم، ۱۳۷۸ ه ش.
- (20) قرائتی، محسن، تفسیر نور، تهران، مرکز فرهنگی درسهای از قرآن، چاپ یازدهم، 1383 ه ش
- (21) کلینی، محمد بن یعقوب، اصول کافی، قم، دارالحديث، بی تا
- (22) کریمی، جعفر، مبدا شناسی، تهران، سپاه پاسداران انقلاب اسلامی. نمایندگی ولی فقیه. اداره آموزش‌های عقیدتی سیاسی، ۱۳۸۷ ه ش
- (23) مکارم شیرازی، ناصر، یکصد و هشتاد پرسش و پاسخ، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۹۰ ه ش
- (24) _____، پیام امیر المومنین، تهران، دار الکتب الاسلامیه، ۱۳۷۵ ه ش
- (25) مجلسی، محمدباقر بن محمد تقی، مرآة العقول فی شرح اخبار آل الرسول، مصحح رسولي محلاتي هاشم، ناشر دارالکتب الاسلامیه، چاپ دوم، تهران، 1404ق.
- (26) _____، بحار الانوار، تهران، دار الکتب الاسلامیه، بی تا
- (27) مغنیه، محمد جواد، تفسیر الکشاف، قم، دار الکتب الاسلامی، ۱۴۲۴ ه ق
- (28) مصباح یزدی، محمدتقی، بهترین ها و بدترین ها از دیدگاه نهج البلاغه، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)، ۱۳۸۶ ه ش
- (29) _____، پند های الهی، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)، بی تا
- (30) _____، راهیان کوی دوست، قم، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره)، ۱۳۸۶ ه ش
- (31) منتظری، حسینعلی، از آغاز تا انجام، تهران، سرایی، ۱۳۸۵ ه ش
- (32) مطهری، مرتضی، انسان و سرنوشت، تهران صدرا، ۱۳۷۸ ه ش

(33) نصری، عبد الله، خدا در اندیشه ی بشر، قم، دانشگاه علامه طباطبائی،
۱۳۷۳ ه ش